

ATHANASIANA

36

Nyíregyháza, 2013

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

36

Nyíregyháza
2013

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:

Janka György, Orosz Atanáz, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13-19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.athanaz.hu
athanaz@athanaz.hu

Postacím

H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó: Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2013

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

TANULMÁNYOK

- Obbágy László: A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században. Harmadik közlemény.....7
- Forgó András: Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében.....69
- Kárpáti Lászlóné: Demkó Kálmán (1852–1918) élete és munkássága.....82
- Dobos András: Beavatási modellek. A keresztény iniciáció formái és problematikája Keleten és Nyugaton.....116
- Vincze Krisztián: Megjegyzések a tudományok természetéről.....133
- Marosi István: Firczák Gyula munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása.....153
- Puskás Bernadett: Az egész alakos Krisztus-ábrázolások egyik sajátos változata: a Megváltó dicsősége.....174

SUMMARIA

- Krisztián Vincze: Bemerkungen zur Natur der Wissenschaften.....188
- Bernadett Puskás: Une version spécifique des représentations de la figure assise du Christ: la gloire du Sauveur (Maiestas Domini – Спас в славе).....188

RECENZÍÓK

- Obbágy László – Verdes Miklós (szerk.): Katekumenátus tegnap, ma és holnap (ism. Lukács Imre).....190
- Ruzsa György két kézikönyve (ism. Puskás Bernadett).....194
- Janka György: A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története (ism. Véghseő Tamás).....199

KRÓNKA

Beszámoló a 2013. év első félévének eseményeiről.....201

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2012–2013.....217

MAROSI István

Firczák Gyula

munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása

TARTALOM: Bevezető gondolatok; 1. Firczák Gyula, a munkácsi püspökök sajátos küldetésének kiemelkedő alakja; 2. Firczák Gyula egyházszemlélete és az egyház működési hatékonyságának feltételei; 3. A Munkácsi Egyházmegye területén megjelenő társadalmi problémák és Firczák Gyula által szorgalmazott megoldási kísérletek; Összegzés.

Bevezető gondolatok

Firczák Gyula munkácsi püspök (1891–1912) halálának 100. évfordulója egybeesik a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának évével (magát az eseményt a püspök nem érte meg), így illik néhány gondolat erejéig megemlékeznünk a születés körül bábáskodó püspökről is. A Hajdúdorogi Egyházmegye a magyar görögkatolikusok természetes fejlődési vágyának a következményeként teremtette meg önmaga számára a létjogosultságot, de gyökerei vitathatatlanul a történelmi Munkácsi Egyházmegyében találhatóak.

Nem lenne szabad elfelejteni, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításakor jelentős számú magyar görögkatolikus hívő maradt az egyházmegye joghatóságán kívül a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyékben is. 1912-ben és 1938 és 1944 között, amikor mindhárom egyházmegye egy politikai állam keretei között létezett, a magyar görögkatolikusok szinte akadálytalanul élte meg az egységet. Papp Antal munkácsi püspöksége idején (1912–1920) az első világháború és az azt követő határmódosítások által szétszakított területek magyar görögkatolikusága számára más lehetőségek jelentkeznek. Ezt követően a cseh érában és a kommunizmus idején a fejlődési lehetőségek más-más utakat jelölnek ki.

Firczák Gyula személyében az utolsó olyan görögkatolikus püspökre emlékezünk, aki a történelmi Munkácsi Egyházmegye szellemiségét a maga teljes küldetéstudatával magában hordozta püspökségének a kezdetétől egészen a végéig. A munkácsi püspökök személye az unió (1646) és a Munkácsi Egy-

házmegye felállítása (1771) által létrejött folyamat jelképe is volt, mely biztosította a bizánci szertartású lakosság integrálását a Magyar Királyság népei közé.

Dolgozatunkban arra keressük a választ, hogy a 19–20. század fordulóján az északkeleti Felvidéken milyen elvárások kapcsolódtak a munkácsi püspök hivatalához, milyen egyházi és társadalmi kérdések merültek fel, s hogyan próbált választ adni a szociális és nemzetiségi kérdésekre Firczak Gyula, a Munkácsi Egyházmegye egyházfejdelme.

1. Firczak Gyula, a munkácsi püspökök sajátos küldetésének kiemelkedő alakja

A Magyar Királyság területére a középkor végén a Kárpátok hágóin¹ keresztül beszáradó ruszin lakosság² az egyházi uniók után egyházmegyékbe tömörül, amelyek közül az egyik legjelentősebb a munkácsi püspökség lett. A munkácsi püspök sokáig egy személyben volt a Galícia irányából érkezett bizánci szertartású lakosság vezetője is. Ez a népesség ugyanis arisztokrácia és szinte teljes vezetői réteg nélkül érkezett.³ S előbb a munkácsi kolostor iguménje, később pedig a munkácsi püspök vált meghatározó személlyé a térségben. Ehhez társul még az a tény is, hogy a 18–19. században általánossá válik a munkácsi püspököt (majd az Eperjesi Püspökség felállítását után az eperjesi püspököt is) a ruszinok püspökéként titulálni, ami azt is sejteti, hogy a vallási és társadalmi kérdések szorosan együtt éltek.

A görögkatolikus egyház kialakulásában a vallási elkötelezettség mellett nagy szerepe, illetve gazdasági és kulturális hozadéka is volt az egyházi uniónak (1646). Elsősorban a papság számára jelentett szociális, szellemi és társadalmi előrelépést az egyházi unió.⁴ A jobbágyorsból való kiemelkedés-

1 Főleg a Vereckei-hágóra gondolhatunk, amelyet a középkorban Orosz-kapunak neveztek. Vö. KRISTÓ Gy., *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*, Budapest 2003, 101kk.

2 Vö. KRISTÓ, *op. cit.*, 101kk; GYÖRFFY Gy., *Az Arpad-kori Magyarországi történeti földrajza*, Budapest, 1963–1998, I. költ., 539–549kk; Vö. FONT M., „Házasságok és hadjáratok – Keleti szláv–magyar kapcsolatok a középkorban”, in *Rubicon* 3 (1990) 87.

3 Vö. LEHOCZKY T., *Bereg vármegye*, Budapest–Beregasszony 1996, 200kk.

4 Vö. VÉGHÉLŐ T., „...mint igaz egyházi ember...” A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése, Nyíregyháza 2013. (Collectanea Atanasiana, 1/4.) 18–75. Uő. „Unió, integráció, modernizáció: A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepéig)” *Atanasiana* 32 (2010), 9–36. Uő. „...meliorum vivendi ordinem introduceres. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-lévlé tanulságai”

sel a papság számára lehetőség teremtődött a felemelkedésre, a papképzés megszervezésével a megfelelő szellemi színvonal elérésére, az állam részéről pedig a népvélelés lehetőségeinek a megteremtésére adott alkalmat. A munkácsi püspökök pedig hivataluknál fogva a főrendiház tagjaivá váltak, s ezáltal részesei lettek közügyeknek, s társadalmi rangot is kaptak. E feltételek azonban nem következtek automatikusan az unióval, hanem egy közel százharminc éves küzdelemnek az első lépését jelentették. A Munkácsi Egyházmegye (1771) felállításával azonban ratifikálódik a görögkatolikus egyház történelmi küldetése, miszerint az egyház a saját szolgálatán keresztül a Magyar Királyság és a katolikus kultúrkör egészébe szocializálja a több évszázadon keresztül beszáradó szláv népességet. Ez a ruszin névvel jelölt nemzetiség a görögkatolikuság hatására alakul egységessé, és a görögkatolikus egyház kebelén ki tud alakítani egy sajátos kultúrát és nemzeti eszmét.⁵

Mária Terézia abszolutista nézeti hatására⁶ és talán azért is, hogy a Rákóczi-szabadságharchoz hasonló esemény ismételen be ne következzen, stratégiai partnert látott a munkácsi püspökök által megjelenített, s immár a főrendiházban is képviselttel rendelkező görögkatolikus egyházban. Bacsinzky András püspök működésével (1772–1809, akit egyben a ruszin felvilágosodás képviselőjének is tekintenek)⁷ kezdődik meg egy olyan alapvetés, amely az egyházmegye felemelkedésének, szellemi, lelki fejlődésének az igazi hordozója lett. Az egyházmegye felállítását az uralkodó részéről nem volt teljesen önzetlen, mert előtte lebegett a ruszin és a magyar nép szabadságvágya, az óriási elmaradottság gazdasági és szellemi vonatkozásban, a térségre jellemző szinte teljes analfabetizmus, az egyházszervezet hiánya, s az egy tömbben élő ruszinság elkötelezettsége a magyar főuraknak (pl. Rákóczi-szabadságharc).

Az egyházmegye felállításával, az egyházszervezet megszervezésével, a papképzés biztosításával növelte az uralkodói tekintélyt, magához láncolta a szertartása iránt elkötelezett szláv népességet, és pótolhatta a jezsuita rend eltörlése által az északkeleti Felföldön keletkezett kulturális űrt is. Ez az alapvetés elegendőnek bizonyult arra, hogy a „hosszú 19. század” folyamán a gö-

in *Atanasiana* 30 (2009), 85–118.

5 MEDVE Z., „Prokláryj vagy illi drug naroda? Kul'tura greko-katolickich rusinov”, in *Studia Russia XX*, Budapest 2003, 282–289.

6 A felvilágosult abszolutizmus egyházszemlélete ez volt: az egyházat megreformálni és az uralkodó által fel fogott közjó szolgálatába állítani, ezért növelték az állam befolyását az egyház felet.

7 Удари, Л., *Образование и история Пудбарпантевских Русинцев XVIII. Столѣтѣ*, Удасамеіістоно В. Падьяк, 2000, 73–106.

rögkatolikus egyház és a munkácsi püspökök megkerülhetetlenek legyenek az északkeleti Felvidék vallási, szellemi és kulturális életének irányításában.

E kiemelkedő szerepkörnek a betöltője Firczak Gyula munkácsi püspök (1891–1912), aki Bacsinszky András után a legnagyobb hatással és jelentőséggel rendelkező görögkatolikus püspökké vált a térségben. Országgyűlési képviselőként és egyben az országgyűlés oktatási bizottságának a tagjaként a képviselőházban, püspökként pedig a főrendiházban a vallási kérdéseken túl a szociális-gazdasági és kulturális kérdések megoldásáért egyformán küzd. Az általa képviselt ügyeknek (hegyvidéki akció, a liturgikus nyelv kérdése, a Gergely-naptár ügye, a könyvkiadás és az olvasókörök ügye, az egyesületi élet szorgalmazása, a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítás, illetve az észak-amerikai kivándorlásnak és a skizmatikus parasztomozgalom megjelenésének) legáltalánosabb társadalmi vonatkozása volt, mint vallási.⁸

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregzászi fiókjában őrzött egyházmegyei levéltár ide vonatkozó dokumentumai⁹ és az abban található állami hivatalokkal való levelezések bizonyítják a térség fejlődésében, irányításában, oktatásában és nemzetpolitikájának alakításában vállalt szerepét egyházunk püspökeinek. A 19. század folyamán a munkácsi püspök az egyik legfontosabb stratégiai partnere lett a magyar államvezetésnek. Firczak Gyulával pedig egy olyan személy került a munkácsi püspöki székbe, aki megfelelő lelkipásztori, szellemi és nemzeti elkötelezettséggel rendelkezett ennek a feladatnak az ellátására. Prudenciája és társadalmi elfogadottsága lehetőséget biztosított ennek a partnerségnek a továbbélésére, egyben védelmet a politikai és nemzetiségi túlkapások (akár magyar, akár szláv) ellen.

2. Firczak Gyula egyházszemlélete és az egyház működési hatékonyságának feltételei

Firczak Gyula munkácsi püspök jelentős terjedelmű körlevéllel¹⁰ tartotta a kapcsolatot papjaival. A körlevelek közül kiemelkednek a nagybójtói kör-

velei, melyek leginkább tanulmányként, értekezésként tekinthetők. Kifejezi, hogy tartja magát a munkácsi püspökök szokásához, s írásának szándéka a papi-lelkipásztori munka teológiai megalapozása.¹¹

Első nagybójtói körlevelével az egyházzól alkotott képét és a kor teológiai álláspontját tárja papjai elé, mely már XIII. Leó szellemiségét is magában hordozza. Lényege az egyház és a társadalom közélése, új utak megtalálása a keresztény hit terjesztése számára, amelyben a keresztény egyházak közötti közélést is felveti.¹² Az államot ugyan különálló egységként képzelte el, de egyes kérdésekben (szociális problémák, modern tanítások, munkáskérdés stb.) közös területeket és megoldási kísérleteket is felvet az egyház és az állam között. Pápaságában a 19. században kialakult egyház és állam közötti szakadék feloldására, s az egyház és a társadalom közélése érdekében törekszik, de az egyház megjelenésének és küldetésének a markáns megjelenítésével.¹³

találhatóak, amely a Hajdúdorogi Főesperesség leveleit is őrzi. Összefüggő gyűjtemény vagy forráskiadás azonban ezekből mindeztidig nem valósult meg. – Firczak Gyula körleveleinek gyakori témái: (1) értekezések – nagybójtóiban, és egyes komolyabb téma kapcsán, (2) az ünnep és jeles események értelmezése, aktualizálása – pl. a millenniumi események, az 1900-as szentévi eseményei, az uralkodó emléknapijai, Rákóczi újrateremtése, (3) az adminisztratív jellegű rendelkezések kihirdetése, melyekbe az egyházi és a világi kormányzat részéről érkezett, az állami hivatalok által közölt rendeletek közlése is beletartozott, melyek leginkább oktatási, kulturális, hitéleti, mezőgazdasági és egészségügyi jellegűek voltak, (4) könyv, folyóirat és egyesület ajánlása, (5) egyházmegyei és az egyházmegye híveit foglalkoztató kérdések, (6) Hegyvidéki (Ruszin) akció, polgári házasság ügye, (7) papok és kántorainók kinevezése.

- 11 1893. február 13-án jelent meg sorszám és rendszáma nélkül. A továbbiakban: *Nagybójtói körlevel.*
- 12 Az 1878. február 20-án megválasztott XIII. Leó grófi családba született, hatodik gyermekként. 25 éven át kormányozta a katolikus egyházat, melynek kormányzási programját az 1878-ban kiadott *Inscrutabili Dei consilio* kezdetű enciklikájában fogalmazta meg. Szemléletisége és mondanivalójának lényege, hogy az egyházat és a kultúrát összhangba kell hozni, a modern világot újból keresztényé, a keresztény életet pedig korszerűvé kell alakítani. Szakfóra az egyház merevségével és a közelséssel sikerült változtatni az ellenséges viszonyokon is, miáltal uralkodása alatt az egyház világhírhézzá vált. Kereszte a megoldásokat, hogy új utakat találjon a nem katolikus keresztényekkel is (az ortodoxokkal és az anglikánokkal). Lásd: a *Grande muus* (1880), a *Praeclara gratulationis* (1893), az *Orientalium dignitas* (1894) körleveleket, amelyekben elismeri a keleti rítusok jogát, s lemondott a latin rítus és egyházfegyelem terjesztéséről más rítusú keresztények között.
- 13 Vö. KELLY, J. N. D., *The Oxford Dictionary of Popes*, Oxford 1986, XIII., 311.; AUBERT, R., (Hsg.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, VI. Band (*Kirche in der Gegenwart*), Zweiter Halbband: *Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand 1878 bis 1914*), Freiburg, 1973, 12.; IJJAS A., *Húsz évszázad viharában (Az egyház és a pápaság története)*, Budapest 1948, 395.; IJJAS A., *A jelenkor egyháztörténelme*, in BANGHA, B. – IJJAS A., *A keresztény egyház története*, VIII. kötet, Budapest 1941, 131–167.; SZÁNTÓ K., *A katolikus egyház története*, Budapest II. költ., 1984.; CHOBOT, F., *Jézus Krisztus Egyházának története*, Budapest–Rákospalota 1907, III. költ., 333.

8 Vö. MAYER M., *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*, Budapest 1977, 99kk.

9 A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye dokumentumait 1947-ig – amikor likvidálták a görögkatolikus egyházat és elkobozták a levéltárat is – a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) 151-es fondjában őrzik továbbra is állami felügyelet alatt.

10 A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 19. századi körlevelét is az egyházmegyei archívumban találhatók Beregzászon. – Jelentős gyűjtemény található még a Bendász-hagyatékban (Nagyszőlős-Beregzász) és a nyiregyházi Görögkatolikus Püspöki Levéltárban is meg-

Firczak Gyula, mint az Ungvári Papnevelő Intézet rektora, minden bizonnyal ismerte XIII. Leó álláspontját és a katolikus egyház korabeli irányvonalait. Rektorsága (1876–1888) egybeesik a pápa munkásságának bő első évtizedével. A katolikus egyház előző magatartását is közelről ismerte, mivel 1861-től már professzor volt.¹⁴

A püspök egyházképe nem az abszolutizmus időszakában megszokott modellre épül, amely az államigazgatás eszközeinek és az államapparátus részének tekinti az egyházat. (A 19. századi restaurációs törekvések és előjének, IX. Piusnak az irányvonala is az egyház tekintélyének a történelmi hagyományára épült.) Firczak elképzelésében az egyház önálló, minden hatalomtól mentes szellemiséget képvisel, amelyben úgy válik hatalmi tényezővé, hogy közben nem az uralkodók gondolkodásához kötődik, hanem saját értékrendjét követve, kifejezetten a hívek felé a szellemi életet és elkötelezettséget szándékozik képviselni a társadalomban. Ezzel az egyház önmaga és a hívők számára egy új szellemiséget, az államok feletti kereszténységet képviseli.¹⁵

Ennek különleges jelentősége van a 19. században kialakuló nemzeti (nacionalista) alapokon nyugvó államrendszerek idején, amelyek a saját identitásuk megfogalmazásában és tevékenységükben már egyre kevesebb teret engedtek az egyháznak. Az egyház egy autonóm egység az állammal és a társadalommal folytatott párbeszédben. A katolikus hagyományú országokban ez komoly nehézségeket okozott, hiszen az államvezetés más autonómmá váló és jogi személyiséggel rendelkező egyházakat (pl. Magyarországban a protestánsok, ortodoxok) is tárgyalópartnernek tekintett. A magyar katolikusok a 19. század közepén kezdték el a több hullámban zajló egyházi autonómiatárgyalásokat váltakozó eredménnyel.¹⁶ Az egyház

MEDVIGY, M., *Pápa életpályák*, Budapest 1991, 95–102.; HARGITAY, Z., *A pápák könyve*, Budapest 1991, 215–217.; GERGELY, J., *A pápaság története*, Budapest 1999, 305.; MARX L., *A katolikus Egyház története*, Szekesfehervár 1932, 744–745.

14. Vö. KTÁL, F.(ond). 151, op.(isz). 11, od.(inica). Zb(erihiannya). 1913 (iratgyűjtő számozása), lap 14. Továbbiakban: KTÁL, F. 151, op. 11, od. Zb. 1913, lap 14. – XII. Pius halálakor a következőket írja a papságnak: „Szellemének nagysága előtt tisztelettel hajol meg a világ sok elismert férfa, koronás fők keresték haritáságát és fogadták el vias ügyeikben döntőnek az ő ítéletét... Atyai szeretete kiáradt a világ minden tája felé. Hálával gondolnak reá a katolikus Egyháznak a görög szertartást követő hívei is azon atyai figyelemért, amellyel ősiség által megszentelt szertartásunk magasztosságát kiemelte és annak épségben való tartásáról gondoskodott”. *Körlevél 1893(év)/VII(a körlevél sorszáma az adott éven belül)/5051(ügyiratszám, valószínűleg a káptalani jegyzőkönyv száma. A továbbiakban: Körlevél 1893/VII/5051*

15. *Nagybójtói körlevél*.

16. *Magyar Katolikus Lexikon*: Katolikus autonómia.

azonban – társadalmi küldetéséből kifolyólag – mindig érintkezésben maradt az állammal. Kereste azokat a területeket, melyeken keresztül lehetősége volt szolgálni, megjeleníteni az evangélium üzenetét, illetve kidomborítani azokat a problémákat, amelyeket az állam kevésbé vesz figyelembe.

A Munkácsi Egyházmegye püspöke számára, a görögkatolikus egyház sajátos helyzetéből kifolyólag, a nyelvi sajátosságokból eredő nehézségek, a ruszinok problémája, az oktatás elmaradottsága, a szociális nehézségek, az egyház infrastruktúra hiányossága, illetve egy igényes vallási és társadalmi szemlélet kialakítása jelentette a legnagyobb kihívásokat. Firczak Gyula püspöknek már kinevezésekor is jelentős tapasztalata volt ezen a téren. A helyi és a világegyház, illetve a magyar társadalom és az északkeleti Felvidék vármegyéinek az életét közelről ismerte. Bécsben végezte tanulmányait, felesége halála után a szemináriumi tanári évek alatt több európai országban tanulmányozta az oktatást, 1876-tól szemináriumi rektor volt, 1888–1891 között országgyűlési képviselő és az országgyűlés oktatási bizottságának elnöke.

Méltán mondhatjuk, hogy életviteléből és egyházi, politikai előéletéből kifolyólag bőséges tapasztalata volt már a székfoglalásakor is. A helyzetértékelésnek egyik kiemelkedő gondolatkörét kinevezésekor fejezi ki legszembetűnőbben: „Kinevezésem, megerősítésem és székfoglalásom által... ezen nagy görög szertartású megyének, az ősi munkács-egyházmegyének a kormányzása lett vállaimra téve. E megyét, e megyének híveit és papjait vezetni, igazgatni és kormányozni a lelkiemben, a hitéletet és az erkölcsiséget, a tudományt és igaz haladást előmozdítani, viszont távol tartani mindazt, mi a hitélet és erkölcsiségnak ártalmára lehetne, másodsorban a megye, a papság és mindenemű intézményeik anyagi érdekeit is szemmel tartani és pártolni, képezik feladatomat, mellyel az isteni gondviselés megbízott, és a mely feladat egyszersmind szigorú kötelmet is képez”.¹⁷ Ezt támasztja alá „egy külső szemlélőnek” a méltatása a kinevezésekor: „Egy oly férfi foglalja el ezúttal az ősrégi Munkácsi Egyházmegye püspöki székét, kinek eddigi buzgó munkássága, széleskörű műveltsége, a tanügy, zene, irodalom és képzőművészet iránti szeretete, párosulva megnyerő modorral, kiváló biztosítékot nyújtának, hogy magas állásában nemcsak vallásának, de a magyar nemzeti kulturális törekvéseknek is előmozdítója, számottevő munkása lesz”.¹⁸

17. *Nagybójtói körlevél*.

18. „Firczak Gyula, munkácsi görög szertartású katolikus püspök”, in: *Vasárnapi Újság*, 1892.

Ezek után értelmezhetjük úgy az első nagybőjti körlevelet, mint egy programbeszédet, egy ekkleziológiai alapokon megfogalmazott gyakorlati leírás/útmutatást a Munkácsi Egyházmegye papjai számára. Egy olyan vezető programbeszéde ez, aki alaposan ismerte a kihívásokat és elképzeléseivel rendelkezett a megoldásokat illetően.

Kifejezésre juttatja, hogy a Munkácsi Egyházmegye püspökeként személyesen is kapcsolódik a világegyház egészébe: „Dicsőségesen uralkodó apostoli királyunk Ó felsége legmagasabb kinevezése, és szentséges Atyánk, XIII. Leó Pápa legkegyesebb megerősítése által, mint az ősi munkácsi egyházmegyének törvényes püspöke, be lettem vezetve a ker. kath. világegyházba... A püspöki állás fennkölt magaslatáról végig tekintek a kath. egyház óriási, az egész világot magában felölelő, nagy rendezett táborán, melyben a hívek nagy tömege vezetve papjaik által mindnyájan kellő alvettséggel a látható fej, az uralkodó Pápa, Krisztusnak látható helyettese és az egyház legfőbb kormányzója iránt, bámulatra keltő, de egyszersmind utánozhatatlan látványt nyújt.”¹⁹ Firczak megfogalmazásában „a kath. egyház az üdvösségnek az Isten Fia Jézus Krisztus által a földön alapított azon intézménye, amelynek célja az emberiséget általában, és az egyes embert egyenként is üdvözíteni... Mert az egyház nem egyéb, mint egyesülése és közössége, mindazon ker. katolikusoknak, kiket bensőleg ugyanaz a hit, remény és szeretet éltet az egy láthatatlan mennyei fő, Jézus Krisztus alatt, s akik ugyanazon Jézus Krisztus rendelte törvényes pásztorok, előljárok t.i. papok és püspökök, különösen a látható fő sz. Péter utódja, a római Pápa, mint Krisztus földi helytartójának kormánya alatt azon egy igaz hitet vallják, követik s ugyanazon szentségekkel élnek.”²⁰ Alapvetően az egyház egysége áll a szeme előtt, amely az egyházmegyekben, s az azáltal lefedett területen élő emberek számára kell hogy megteremtse a hit és az erkölcs, az úgymond „földi boldogulás” perspektívát.

Az egyház lényegi, általános teológiai meghatározása után a konkrét működésének az összefoglalására tér át. Az egyház működésének három területét domborítja ki: (1) „Az egyháznak elsősorban az emberi nem tanítójának, nevelőjének kell lennie.”²¹ Itt érdemes megemlíteni az elvallástalanodás és az értékek relativizmusának a megállítását, mikor azt mondja, „a

mai kornak a fő jelszava már majdnem az, hogy az emberi nemet visszavezzessék a régi boldog (?) pogányságra.”²² Körlevleleiben számos helyen ír az elvallástalanodás, a szocializmus, a liberalizmus és a modernizmus káros hatásairól az emberiségre nézve. (2) „Az egyháznak másodsor feladata, hogy az embert Istennel kiengesztelje, hogy az Isten és az ember között a jó viszonyt fenntartsa és ápolja.”²³ (3) „Az egyháznak harmadszor, hogy célját, feladatát megoldhassa, az embereket – ha már egyszer elfogadták tanait és Istennel ki lettek engesztelve – az üdv útján tovább kell vezetni.”²⁴

Az egyház lényegi meghatározása és feladatainak megjelenése után a helyi egyház működéséről ír abban a szellemiségben, amelyet ő képvisel. A legmélyebb gondoskodás és iránymutatás mutatkozik meg a püspök levélnek a következő részében, amelyben a munkatársainak a körét s azok feladatkörét igyekszik meghatározni. Mintegy piramisszerűen felépülő szervezetcént határozza meg az egyházmegyét, melyben nem alá- és fölérendelések vannak, hanem a különböző hivatali szinteknek a saját területükön való kifejeződése mutatkozik meg. Ezek a szintek egyre szélesebb köröket alkotnak. Minden szintnek a saját felelőssége a jelentős kihívás teljesítése, és az egyes hivatalok saját területeinek működésétől függ az egész egyháznak a működése és hatékonysága. A püspök gondolatmenetében felülről halad lefelé, de nem érződik az alárendelődés, sokkal inkább az egyes feladatkörök megélésének és teljesítésének az igazi felelőssége domborodik ki.

„Püspök – Káptalan – Esperesek – Papok” rendszerén keresztül halad a hívek irányába. A teljes egyházmegyei struktúrát bemutatja, s értelmezi azok feladatköröit.

A püspök ebben, Firczak leírásában, mint összefogó kapocs és atya jelenik meg. Ez persze nem azt jelenti, hogy ne lenne személyes kapcsolat az emberekkel és papjaival. Nem zárkózik el a találkozásoktól, fogadoglárait rendszeresíti a papok és hívek számára.²⁵ Fontos lehetett a püspök számára

²² Uo. – Hosszan esztelen az elvallástalanodás és a pogányság jeleit a társadalomban s az erkölcs-relesség, liberalizmus jeleit is.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ „Szükségesnek találtam papjaim, éneklésztanítóim, híveim s az összes ügyfelek személyes kihallgatásának az idejét meghatározott napokhoz és órákhoz kötni” – írja egyik első körlevélben a munka hatékonysága miatt: 1892(VIII)/3263. S hogy mennyire nem a hivatalnok mutatkozik meg ebben, bizonyítja az a tény is, hogy időpontokon kívül is szívesen foglalkozik a személyes problémákkal. Ugyancsak a levélben írja: „Mindamellett az oly természetű ügyekre nézve, melyek valamely igen fontos érdeket érintenek, ha elintézésük a legközelebbi

május 1. (XXXIX) 18. szám, 1.

¹⁹ Nagybőjti körlevél.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

a személyes kapcsolat s a parókiák, a hívek látogatása, mert a Lipót renddel való kitüntetésé alkalmával történt méltatásában a dicséretnek sorában az is megjelenik, hogy „látogatja az egyházmegyéjét, „canonica visitacion” tart.”²⁶ Egy másik helyen úgy írnak róla, hogy „a papságnak ragaszkodása főpásztorához, lelkesedése magasztos inteniói megvalósításához valóban olyan, mint a keletiek rajongása az ő eszményeik iránt.”²⁷

A püspök legközelebbi munkatársi köre a tanácsadó testületként és a különböző hivatalok vezetőiként funkcionáló *Székesegyházi Káptalan*. „Ti képezték az egyházmegye ékességét, a ti tisztelendő testületek van hivatta arra, hogy az egyházmegye papsága elé úgy erkölcsi, mint minden egyéb tekintetben méltó példaképül és követendő például szolgáljon... a ti nyomotokon jár az egész egyházmegye... de még, egy más tekintetben is példával kell szolgálnotok az egész egyházmegyének s ez az erkölcsi tekintet főleg pedig a testületi egyetértés, megegyezés, kölcsönös tisztelet és kölcsönös egymásiránti szeretet... az én közvetlen és legmegbízhatóbb tanácsadóim, kiktől minden kérdésben a hamisíthatatlan tisztaságot kell elvárnom.”²⁸

Az *espereseket és alepereseket* „a régi zsinatok megnevezésével élve a püspök szemeinek”²⁹ nevezi. Mint fontos munkatársakat, az adott területen a paptársak iránti kölcsönös tisztelet, tettekrekészség és megfelelő szigor kell hogy jellemezze. Megjegyzendő tény az is, hogy nem lehet tapasztalni az egyházmegye irányításában, vezetésében olyan helyi ügyet, amelybe ne lettek volna bevonva az esperesek. Minden probléma megoldásánál (akár fegyelmi, akár egyéb jellegű), amely a hívek, illetve a lelkipásztorok papság ügyeit illette, elsősorban az esperesek voltak megkérdezve, nekik kellett véleményt mondani. Jól mutatják ezt azok a jegyzőkönyvek, amelyek a Püspöki Levéltár Személyes ügyeinek a felsorolásánál találhatók.

Végül a *papságról* ír, s nagyon személyes hangon beszél hozzájuk. Érezhető belőle, milyen fontos szerepet tulajdonít a lelkipásztori munkában az alsó papságnak, mely a püspök atyai hatalmának a legnagyobb részét képezi.³⁰ „Szemmel láthatólag ti viselitek a nap terheit és fáradalmait az Úr

fogadónapig csak az illető ügyfél jelentékeny erkölcsi avagy anyagi vesztesége árán volna elhalasztható, kivételt tesztek.”

26 A *Kéler X* (1897/18), 1. közli a kitüntetés adományozásának tényét.

27 „Főpásztorunk 50 éves papi jubileumához”, in *Görög Káth. Szemle* XIV (1910/45) 315.

28 *Nagybójtai körlevél*.

29 *Uo.*

30 *Uo.*

szőlőjében közvetlenül. Ti vagytok, kik éltetek úgy szólva egészen arra áldoztátok, hogy az egyszerű híveket tanítsátok, oktassátok, a lelkiekben nekik szolgáljatok, és őket az üdv úrján vezessétek a bölcsőtől... a sírhalomig... Két dologra akarom atyailag felhívni a figyelmeteket: az egyik a szolás, a prédikálás, a másik az iskola, a gyermekek nevelése és tanítása... napjainkban ugyanis az anyagelviség és a hitetlenség, a hívők nem alsóbb rétegeibe is már behatolt... és arra tör, hogy ezt eredeti egyszerűségéből kivetkőztesse, romlatlan erkölceit beszennyezze – és hitében megingassa... lépjetez minél gyakrabban a szószékre és hirdessétek Krisztust.”³¹ Aztán hosszan eseteli az igehirdetés megfelelő módját, amely egyfelől a szószékről történik, másfelől pedig a helyesen megélt szellemiség példamutató életviteléből.

A másik lényeges eleme a papság feladatának, amelyet későbbi körleveleiben számos alkalommal kiemel, az oktatás kérdése, illetve a papság szerepvállalása az oktatásban. Az oktatást, az iskolaügyet egy szintre helyezi az igehirdetéssel. „Ti vagytok Krisztusban kedvelt Fiaim iskolánk igazgatói... s járuljatok magatok is hozzá, hogy jól és lelkiismeretesen tanítsák a hitigazságokat, hogy az erkölcsi elveket a fiatalság szívébe csepegtessék... ha kikerülnek az iskola padjai közül, az egyháznak és a hazának hű, engedelmes fiai, s az emberi társadalomnak hasznos tagjai legyenek.”³² Az iskolát nagyon gyakran a templom előcsarnokának nevezi és különös gonddal viseltetik annak megfelelő színvonalra, szellemiségre tekintetben. Későbbi körleveleink egy jelentős részét az oktatással, neveléssel kapcsolatos rendelkezések töltik ki.

További aktuális problémaként a polgári házasság tényéről is beszél a körlevélben, mely a kor társadalmát és egyházát mélyen megrázta. Érzékelhető, hogy ez a kérdés milyen komoly társadalmi problémát jelentett mind a magyar egyház, mind pedig a Munkácsi Egyházmegye számára.

A levél utolsó részében még a *teológiai tanárokhöz és a papnövendékekhez* szól. Itt is fontos szempontként emeli ki a lelkiéletet, az elkötelezettséget és a hazafias, erkölcsi nevelést. Legvégre pedig a szerzetesekhez szól, és buzdítja őket a szemlélődő lelki életre.

Mindezek függvényében láthatjuk, hogy Firczak Gyula püspöki gondolkodása kiemelkedő és elkötelezett szellemiséget jelenít meg. Egy egységes rendszert ír le, amely jogi és lelki szempontból is alapvetés az egyház-

31 *Uo.*

32 *Uo.*

megye számára, és lehetőséget teremt ezáltal, hogy az alsó és felső papság világosan láthassa helyét és feladatkörét. Az egyházfejdelmi rendszerrel szemben inkább a XIII. Leó által szorgalmazott szellemiséget, az egyház és a papság belső reformját, elkötelezettségét tartja kiemelendő és elmélyítendő szempontnak. Olyan pasztoráló, szolgáló és felkészült püspököknek a programbeszéde ez, aki a társadalomra igazi hatással akar lenni, hatékonyan szeretne dolgozni, és egy egységes klerikális közösséget szeretne megvalósítani az igehirdetés számára. Az erkölcsi rend, a szociális biztonság és a szellemi fejlődés elkötelezett híve, aki az addigi tapasztalatból meg tudja határozni azokat a területeket, melyekre a legnagyobb hangsúlyt kell fektetni. Vizionálja azt is, hogy lelki és szellemi téren vezetője és nevelője akar lenni a Munkácsi Egyházmegye népeinek. Azt is láthatjuk a levél hangulatából, hogy jól ismeri népe helyzetét és a társadalomban élő emberke problémáját. Látja azokat az irányzatokat, amelyek veszélyt jelentenek a hívek számára, s jól láthatóak a magyar egyház problémái is. De haladó gondolkodással és a papokkal, mint néptanítókkal való kollegialitással szemlélésben érzi a lehetőséget a társadalom jobbá tételére.

3. A Munkácsi Egyházmegye területén megjelenő társadalmi problémák és Firczák Gyula által szorgalmazott megoldási kísérletek

A Munkácsi Egyházmegye területi kiterjedésének nagysága és az országon belül elfoglalt területi helyzete olyan helyzetet teremtett, hogy az egyházvezetésnek a különböző kérdéseket nem egységesen kellett kezelni. Bizonyos kérdések egyes területeken fel sem merültek, máshol pedig hatványozottabban jelen voltak.

A Munkácsi Egyházmegyéhez tartozó vármegyék egy része *hegyvidékre* esett, egy másik jelentős része pedig síkságra. Mindez azért fontos, mert különböző kérdések foglalkoztatták a hegyvidéki, mint a síksági járásokat. A válaszvonal nagyjából az Ungvár–Munkács–Nagyszőlős–Beregszász tengelynél volt. Ettől északkeletre homogén ruszin közösség élt nagyon kevés magyar nemzetiségű lakossal, akik többnyire valamilyen állami vagy egyházi hivatal (pap, kántortanító stb.) betöltésére voltak odavezényelve, tehát csak időlegesen időztek ott, és nem rendelkeztek helyi identitással. A *síkvidéki* megyék (Szabolcs, Szatmár, Hajdú vármegyék) nemzeti ösz-

zetétele azonban ebben az időszakban már homogén magyar. Az eredetileg szláv nyelven beszélő, az adott korban azonban már teljesen magyar nyelvvel és identitással rendelkező görögkatolikusok számára a liturgikus ószláv nyelv már érthetatlenné vált. Így a bizánci egyház ősi hagyománya, miszerint népnyelven végzik a szertartásait, jogos igényként merült fel. A liturgikus nyelváltás kérdése azonban nem foglalkoztatta a hegyvidéki járásokat. Számukra a ruszin nyelv gyakorlása és az ószláv liturgikus nyelv használata más irányból jelentett komoly veszélyt. A nyelvi homogenitás a Kárpátok északi oldalán élő szláv népességhez kapcsolta őket, amiben a pánszláv eszme – századvezére már jelentős – terjedése is fontos szerepet kapott. Ehhez jön még a ruszin ébredés 19. század végi bonyodalma (ukranofil, ruszofil és szlavofil irányzatokra szakadás).

A *nyelvi-, illetve nemzetiségi kérdés* nagyon komoly és szerteágazó problémává nőtte ki magát, amely hamarabb volt politikai és társadalmi kérdés, mint hitbeli (azon belül is inkább egyházfegyvelmi). A nyelvkérdés magyar vonatkozásai a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításánál vizsgálható meg a maga teljességében, és az is, hogy milyen körülmények között, elkötelezetten és bölcsen intézte a liturgiafordítások ügyét a püspök.³³ Meg kell említenünk, hogy a levéltári anyag több száz oldalnyi iratanyagot tartalmaz a liturgiafordítások tekintetében, melynek csak egyik részét jelentette a magyar fordítá-

33 Vö.: VÉGHSEŐ T., „Firczák Gyula püspök tevékenysége a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyében”, – Az előadás 2012. november 22-én hangzott el a Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán rendezett emlékkonferencián, mely Firczák Gyula munkácsi püspök halálának 100. évfordulója emlékére volt szervezve. Az előadás rezüméje: A Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása 1912-ben a „Jegyzéknyelvenben” a Munkácsi Egyházmegyét érintette, hiszen az új egyházkormányzati egység mintegy 160 parókiájának felét a Firczák Gyula vezette Munkácsi Egyházmegyétől kapta. – Az előadó azt vizsgálta, hogy a Munkácsi Egyházmegye főpásztorja hogyan viszonyult nemcsak a területi veszteség kérdéséhez, hanem a magyar nyelv liturgikus használatáért folytatott több évtizedes küzdelemhez is, mely 1912-ben – éppen Firczák püspök halála évében – a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításához vezetett. Ez utóbbi kérdés szempontjából különös jelentőséggel bír az a Vatikáni Tirkos Levéltárban őrzött iratanyag, mely az 1896 júniusában Budapesten megtartott magyar nyelvű görögkatolikus Szent Liturgia után kirossant egyházi és diplomáciai botrány eseménysorát tárja fel előttrünk. A dokumentumok vizsgálataiból kiderül, hogy Firczák püspök a magyar nyelv liturgikus használata iránt mutatókozó egyre erősödő igényt reálisan mérte fel, s a mozgalom támogatása érdekében súlyos kockázatokat vállalásától sem riadt vissza. A kérdéshez vö. VÉGHSEŐ T. – TERDK Sz., „...minden utamat már előre láttad.” *Görögkatolikus Magyarországon*, Strasbourg 2012. 23–25. és VÉGHSEŐ T., „Nikolaus Nilles és a magyar görögkatolikus liturgia ügye”, in: VÉGHSEŐ T. (szerk.), *Symbolae: A görög katolikus örökségkutatók útjai. A Nikolaus Nilles-SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyiregyháza 2010. [Collectanea Athanasiana I/3.], 91–98., valamint Uő., „A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei” in *Athanasiana* 35 (2013) 108–121.

sok elkészítése, másik jelentős része tartalmazza az ósláv szövegek revidálásiának munkálatait is.³⁴

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az adminisztratív eszközökkel erőltetett magyarosítás, melyet a püspök és papjai tompítani próbáltak. Ennek illusztrálására egy máramarosszigeti eset a legkézenfekvőbb, melynek peranyaga az egyházmegyei levéltárban megtalálható. A megyei közgyűlés 1903-ban levelet intézett a püspökhöz, melyben kéri a felsőbb hatóság eljárását, mert szerintük a hívek magyarul beszélnek, de a prédikáció, az oktatás és a szertartás nyelve a ruszin. Ez pedig a hatóság szerint nem segíti „a magyar szellemű” nevelést. Az egyházmegyei kormány felkérésére többek között a huszti esperes (Vaszkó János, címzetes kanonok) azokat a tényeket mondta el, miszerint az egyházközségben 5 000 görögkatolikus közül csak 40–50 beszél folyékonyan a magyar nyelvet, s van még talán 200, aki társalkodásban, a piacon képes megszólalni, de egy prédikációt nem lenne képes megérteni.³⁵ Ez és számos más eset is mutatja a nemzetiségi viszonyokat, de az is nyilvánvaló, hogy a görögkatolikus egyház nem volt kerékkötője a magyar eszme terjedésének, de esetenként felhívta a figyelmet az annak erőszakos terjesztés általi problémáira. Számos parlamenti megnyilatkozásában, újságcikkében püspökként – és előtte is – kifejezte, hogy a ruszin a magyarral kíváló testvérközösséget alkot, de a nyelv megtanulása csak folyamatos és hosszadalmas munkával lehetséges, melyet a mérhetetlen analfabetizmus komolyan hátráltat.

34 Az 1896-os millenniumi évet lezáró körlevelében egyébként az óslávot és a román jelöli meg, melyet az unió óta használnak „az oltár nyelveként”. Ezt a körlevelet azonban bizonyos szentszéki nyomásra volt kénytelen kiadni a püspök, viszont a gyakorlatban igyekezett tompítani azt a feszültséget, ami a Szentszék és a magyar liturgia szorgalmazása között kialakult. Firczák ugyanis a magyar liturgia ügyét támogatók közé tartozott, sőt az eset miatt egy időre kegyvesztetté is vált Rómában. – Vá. VÉGHSEŐ T., „Firczák Gyula püspök tevékenysége a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyében”. (A Beregszászon rendezett emlékkonferencia előadásának tanulmányváltozata, mely a készülő tanulmánykötet részeként előkészítés alatt van.) A magyar liturgiafordítással és az ósláv liturgia revidálásával kapcsolatos legfontosabb iratanyagok a KTÁL. következő munkaanyagaiban találhatóak:

F. 151. op. 2. od. zb. 946.

F. 151. op. 3. od. zb. 27.

F. 151. op. 2. od. zb. 23.

F. 151. op. 3. od. zb. 1560.

F. 151. op. 3. od. zb. 1175.

F. 151. op. 3. od. zb. 1183.

35 F. 151. op. 2. od. zb. 942. – Az irat tartalmazza azokat a jegyzőkönyveket, jelentéseket, melyeket a püspök bekért a szóban forgó egyházközségek papjaitól az ügyben. S azt a levelet is, melyben kifejezi a papjai elkötelezettségét a magyar ügy érdekében, de az elkötelezett, bölcs és mérsékelt hozzáállásukat is a magyar nyelv terjesztésének az ügyéhez.

Ezen a ponton érdemes megállnunk, hogy a „ruszinok püspöke”, aki ízig-veéig magyar ember volt, hogyan vélekedett a „ruszinok és a magyar haza kapcsolatáról, egy népcsoport integrálódásának feltételeiről. Firczák Gyula korát az utókor az erőszakos magyarosítás időszakaként is aposztrofálja, ami azért a nemzeti állam megteremtésének időszakában nem volt rendkívüli magatartás. A rendkívülségét inkább a püspök hozzáállása adja híveit illetően. Tisza István miniszterelnökkel 1903-ban történt egy levélváltása, mely az egyházmegyei levelezésben a *Nauka*-ügy nevet viseli. A miniszterelnöknek írt válaszelevelében meglehetősen bátoran vonja kérdőre azokat, akik egyes szavakból vagy elnevezésekből akarnak levonni következtetéseket, s meghatározni egy nép hazafias magatartását. Kifejti, hogy a Keleti-Kárpátok között élő „ruthén, vagy magyarorosz nép”, s annak papjai és tanítói évszázadokon keresztül ragaszkodásukkal és elkötelezettségükkel igyekeztek bizonyítani lojalitásukat, mindig hűek maradtak a magyar hazához. Jól mutatja vezetőiknek, papjaiknak magatartása. „Tekintsen be Nagyméltóságod – írja a püspök – egyházmegyémben a Hegyvidéktől a rónáig bármely lelkészem hajlékába, sehol sem fog azok családjában más szót hallani, mint a magyart, más szellemet tapasztalni, mint a magyar hazához való tartozandóság és kifogástalan hazaszeretet szellemét.” Megerősíti a véleményét Széll Kálmán, előző miniszterelnök véleményével, miszerint (1.) a papok hazafisága és elkötelezettsége bizonyított, (2.) s „az államnak a hű rutenség érdekében kifejtett akciója az egész Európa és a nemzetiségeink előtt fényesen beigazolja azt, hogy amely nép nem valószínűtlenül fantomnak kalandos hajhászásában pazarolja legjobb erőit, hanem nehéz sorsában is becsületes lélekkel nyújtja felénk kezét... szellemileg anyagilag gyarapodhat és a magyarságnál hamisítatlan testvéri érzelmekre, ha kell anyagi támogatásra talál... Híveim, papjaim és tanítóim ismerik és követik intencióimat, mely nem más, mint az, hogy a hegyvidéki ruthén, vagy orosz nép, mely előtt épp oly kedves e hazának röge, mint magyarajku testvére előtt, a magyar nyelvet honpolgári kötelességből és saját javát tekintve minél alaposabban megtanulhassa, hogy nyelven is megérthesse testvérét a magyart, kivel érzelmben mindig egy volt és egy akar maradni.”³⁶ Mindez azért érdekes számunkra, mert munkácsi püs-

36 F. 151. op. 2. od. zb. 918. – Firczák reagál azokra a „vádakra”, melyek a *Naukát* „rusznyák” néplapnak nevezik. Kiemeli, hogy a miniszterelnök által leírt „rusznyák” név pejoratív, gúnynév. Vagy a latinos ruthént, vagy a magyarorosz, vagy a magyarországi oroszzt kell használni. Kérdőre vonja leveleiben a miniszterelnököt, hogy milyen alapon használja a ruszin, rusznyák,

pökként (akit a „ruszinok püspökének” neveztek) a ruszin nép integrálásának az erőszakosságát igyekezett visszafogni, de ugyanezzel a lendülettel képviselte az évszázados együttélés értékeit, és a természetes folyamatokat helyezte előtérbe a nemzeti tudat kialakulásában.

A vallási keveredés szempontjából is jelentős különbség mutatkozik a vármegyei hegyvidéki és síksági járásai között. A hegyvidéki járásokban a nyelvi homogenitás mellett a vallási (görögkatolikus) egység is jellemző volt. Csak a városokban és a járási székhelyeken (Rahó, Körösmező, Dolha, Técső stb.) voltak jelen római katolikusok, akik többnyire az állami adminisztráció vagy a gazdasági élet irányítása miatt érkeztek hivatalnokréteg volt. A 19. század második felében jelent meg az izraelita vallású réteg, amely szintén a gazdaságot és a kereskedelmet vonta elsősorban befolyása alá. A síksági járásokra azonban a vallási pluralizmus volt a jellemző: római katolikusokkal, reformátusokkal és evangélikusokkal éltek közös területen. Ugyanazon egyházmegyéhez tartozó görögkatolikus számára a beszélt nyelv és a liturgia nyelve nem egyezett, ami a római katolikusok tekintetében is igaz volt. A protestánsok irányából elsősorban a népnyelv liturgikus használatára irányuló impulzusok voltak a legjelentősebb hatások. Firczak Gyula kivívtá más felekezetek elismerését is. Az egyes évforduló alkalmából érkezett köszöntőlevelek között ott találjuk más felekezetek vezetőinek a hivatalosságán is túllépő, a személyes köszöntőt, ami feltételezi az elismerésüket.

A Munkácsi Egyházmegye hegyvidéki társadalmában a ruszin hívek között szolgálatot teljesítő papságnak egyéb sajátos és súlyos gondnal kellett megküzdeni. Az állami infrastruktúra elmaradottsága, az iskolahálózat fejletlensége, az iskolába járás elhanyagolása, a munkanélküliség, az alkoholizmus és az óriási tudatlanság jelentett igazi kihívást. Az államvezetés gyakorlatilag belátta, hogy a görögkatolikus papságon keresztül, velük egyetértésben lehet irányítani a területet. Firczak Gyula körleveleiben jelentős alkalmalmal jelentek meg állami rendeletek a Mezőgazdasági, a Vallás- és közoktatásügyi-, a Belügyminisztériumok részéről, amelyek kihirdetését kérte papjaitól. A „ruszin problémára” mind nemzetiségi, mind pedig szociális értelemben Firczak Gyula hívta fel a figyelmet. A püspöki beiktatásáról címoldalon hírt

illetve ruszinszki, rusznajčki etnográfiai szavakat, holott az egyházmegyében lévő etnográfiai elnevezések mindig a ruszin vagy orosz jelzőt használják. Maga a nép sem nevezi így magát. Kifejezi, hogy révesen tájkozották a miniszterelnököket, hogy a ruszjki szó a nagyoroszhoz való kapcsolódást jelenti. Továbbmegy, és azt is elmondja, milyen rombolást végeznek azok, akik muszának, oroszoknak nevezik azt a népet, amely érzelmeiben magyar: kirekesztik őket.

adó *Ungvári Közöny* – még a püspöki hivatal előtti munkájára visszautalva – lelkesen méltatta benne azt a személyt, aki meglátta, hogy a helyi társadalomban a nemzetiségi és szociális kérdés milyen súlyos probléma, és hogy vizsály okozója is a régióban.³⁷

Munkácsi püspökként „örökölt problémája” volt az oktatási kérdésekkel való foglalkozás szükségessége. Firczak Gyula kiemelt és állandóan visszatérő gondolata volt, hogy a nép csak akkor tud kilábalni a szellemi és anyagi elmaradottságból, ha megfelelő tudást, képességet, intelligenciát és műveltséget szerez önmaga számára. Ezen a téren bizonyos helyzetekben szembekerült az állammal a millennium idején megfogalmazott állami iskolaalapítási program miatt, mert ezek a nehéz helyzetben lévő felekezeti oktatást veszélyeztették. A *Lex Apponyi* pedig a magyar nyelv eredményes oktatásához kötötte az iskolák törvényességét és bezárással fenyegetett sok nemzetiségi iskolát, amely jelentős számban a görögkatolikus egyházmegye területén volt.³⁸ Mindezeket azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy az oktatás színvonalát mind a tanár-, kántor- és papképzés, mind pedig az iskolai oktatás területén „minőségesnek” követte meg.³⁹ Az oktatási kérdésekről való megnyilatkozás egyébként is visszatérő gondolata körlevelein. Két központi gondolat: „akié az iskola az a jövő”,⁴⁰ és „a templom előcsarnoka az iskola. Ez a melegágya a hitélet plántálásának és egyúttal a hazafias nevelésnek.”⁴¹

37 „Firczak Gyula munkácsi püspök beiktatásához”, in *Ungvári Közöny* XIV (1892/18) 1–2.

38 POLYAK M., „Oktatási kérdések és az oktatási intézmények helyzete Firczak Gyula tevékenysége idején a Munkácsi Egyházmegyében”. – Az előadás 2012. november 22-én hangzott el Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kévtáraljai Magyar Főiskolán rendezett emlékkonferencián, mely a püspök halálának 100. évfordulójára volt szervezve. Az előadást az előadó a következőképpen foglalja össze: A dualizmus korában a népiskolákról szóló törvény értelmében már a felekezetek mellett az állam is alapíthatott iskolákat. Ez a lehetőség a Munkácsi Egyházmegyében azt eredményezte, hogy a több száz görögkatolikus felekezeti iskola mellé egyre több népiskolát indított be az állam. Ennek következtében sok helyen ellehetetlenedett a felekezeti iskolák léte. Többségük azonban mindent megtett annak érdekében, hogy a törvényes előírásoknak megfeleljen, és ezzel fenntarthatssa felekezeti sajtóságainak zálogát. – Firczak Gyula püspöksége alatt egy újabb állami iskolaalapítási hullám érte el a görögkatolikus püspökséget is, a millenniumi ünnepségek kapcsán megfogalmazott 1000 állami iskola felállításának a terve következtében. – Egy másik, megoldásra való oktatási problémakör a századforduló után alakult ki a *Lex Apponyi* kapcsán, amely a magyar nyelv eredményes oktatásához kötötte az iskolák törvényességét, és bezárással fenyegetett sok nemzetiségi iskolát, így a többségben ruszin anyanyelvű görögkatolikus egyházmegyében is.

39 Vö. MAROSI I., *A munkácsi görög katolikus egyház kihívásai és a megoldási kísérletek Firczak Gyula püspök (1891–1912) tevékenysége idején*, (Licencia dolgozat), 113–125.

40 *Nyárböjti körlevel.*

41 *Körlevel 1902(VI.)/4135.*

Az oktatás tekintetében nem kizárólagosan a közoktatással, hanem mai fogalommal élve a felnőttképzéssel is foglalkozott. A később még tárgyalásra kerülő szociális kérdéssel kapcsolatosan is jelentős szerepet kap a felvilágosítás, de nevelői ars poeticájának is tekinthető egy 1909-es körlevele, mely értékelés és problémameghatározás is egyben. „Ha csak a gyermekek tanításával törődünk s a tanítás nélkül a felnőttek ezreit elhanyagoljuk, egyoldalú és kétségtelen értékű munkát végzünk, mert a távol jövőnek dolgozunk akkor, mikor a jelen elvesztésétől kell tartanunk... Itt sajnálattal kell hangsúlyoznom a szomorú valóságot, mely a legutóbb nyilvánosságra hozott statisztikai adatokból azt állapítja meg, hogy az analfabéták arányszámaiban az első helyet vallás szerint a görög katolikusok, anyanyelv szerint a ruthének foglalják el.⁴³ Minden probléma gyökerének a tudatlanságot tekinti, s a tudatlanság megszüntetését és az erkölcsi nevelést a papság legalapvetőbb feladatkörének jelöli meg.

Az erős alapiskola-hálózat megteremtése mellett komoly hangsúlyt helyezett a felnőtt lakosság körében történő ismeretterjesztésre, ami a szövetkezeti élettel való megismerkedésre, az állattenyésztés modernizálására, a gyümölcsstermesztésre, a kézműiparra vonatkozott. Több körlevelében beszél ennek fontosságáról, és kéri őket a kiemelt támogatásra. Legfontosabb körlevelét ebben a témában 1899 nagybőjtjén küldi meg papjainak. Más alkalommal is szorgalmazza az egyesületi életet és azokhoz való csatlakozást,⁴⁴ de ezen a helyen öt olyan egyesületet ajánl, amely kiemelten a Munkácsi Egyházmegye viszonyai között alkalmazható a hívek lelkipásztori ellátása és a közösség nevelése érdekében. Ezek az egyesületek, amelyekhez alapszabály-tervezeteket is csatoltak: az oltárregylet, a rózsafüzértársulat, a mértékletességi egyesület (ez az iszákosságtól való visszatartást segíti), a hitelszövetkezet és az olvasókörök.⁴⁴ A püspök indoklasként leírja, hogy az imatársulatok „fejlesztik... a társulási hajlamot, az erőgyesülést, az összetartást és a tömörülést”, figyelemzik a híveket, nevelik őket a jóban és igazban, fejlesztik őket a keresztény értékekben, ápolják a valláserkölcsi életet, és külső megnyilvánulásai is vannak. „A modern romboló ár, a szabadgondolkodás és a szocializmus ellen is védő bástyáink, mentő eszközeink lehetnek” – írja a püspök.⁴⁴

42 *Körlevél* 1909(VI)6442

43 *Körlevél* 1899(V)172, amelyben az általa legfontosabbnak megítélt 5 egyesületről ír. – Ezenkívül több mint 40 egyesületet ajánl még a körleveleiben vagy támogatásra, vagy esetlegesen bevezetésre. Ezek listája megtalálható: MAROSI, *op. cit.*, 162–163., 14. melléklet: Firczak Gyula püspök által ajánlott és támogatott egyesületek jegyzéke.

44 *Körlevél* 1899(V)172

45 *Uo.*

Firczak Gyula személye összekapcsolódik egy nagyon komoly programmal, amelyet a szakirodalom és a közvélemény Hegyvidéki (Ruszin) akcióként ismer. Ez a program lényegében egy komplex társadalmi felzárkóztató program, amelyben a püspök vezetésével az egyházmegye felvidéki (hegyvidéki) területeinek a papsága vesz részt. Az állami részről Egán Ede miniszteri biztos által felügyelt program nem vallási kérdésekkel foglalkozott, hanem az ország legelmaradottabb térségében élő ruszin lakosság társadalmi és gazdasági felzárkóztatásával.⁴⁶ Firczak Gyula szerepvállalása ebben az akcióban sokkal inkább azért lényeges, mert katolikus főpapként sikerül számára olyan érveket megfogalmazni, amely a kormányzat részéről cselekvő magtartást biztosít. A millennium kárpátaljai eseményei alkalmával tudta felhívni a figyelmet arra, hogy az ország legelmaradottabb térségében élő görögkatolikus ruszin lakosság gazdasági felzárkóztatását kiemelt feladatként kell kezelni. A társadalom akkor döbönt rá a szegénységre, a nyomorra, amelyről addig nem nagyon akartak tudomást venni.

Személyes és lelkipásztori szempontból a püspök elkötelezett magatartását talán az 1903. április 18-án kelt levele mutatja számunkra. A levélben megfeddi papjait, mivel elhanyagolták a feladatok teljesítését, és visszaéléseket is tapasztalt az akcióval kapcsolatban, melyek hátráltatták a kitűzött célok elérését. A segélyakcióban való részvételt és abban a kérdésben az államvezetéssel való együttműködést a papságnak alapvető és hivatalából

46 BRAUN L., „Az amerikai kivándorlás és Firczak Gyula szerepvállalása a Hegyvidéki akcióban”. – Az előadás 2012. november 22-én hangzott el Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán rendezett emlékonferencián, mely a püspök halálának 100. évfordulója emlékére volt szervezve. Az előadás rezüméje: Firczak Gyula püspök a 19–20. század fordulóján irányította a munkácsi görögkatolikus egyházmegyét, egy olyan időszakban, amikor számos, korábbról alig ismert, nem egyházi jellegű probléma is felvetődött, úgy az általa vezetett közösségben, mint egészében véve a magyarországi társadalomban. Tudásának és széles látókörének köszönhetően helyesen érzékelte a gondokat, s az egyházi tevékenysége mellett sokat tett hívei társadalmi felemelése érdekében. A lelki gondozás mellett figyelembe és munkájába kiterjedt a szociális-gazdasági jellegű problémákra, amelyek fokozatosan politikai arculatot kezdtek öltetni. – Javaslatára készült el az a beadvány, amelynek hatására a korabeli Magyarország egyik legsikeresebb gazdasági akciója kezdte meg a mítódését, s amit végig támogatott a püspök és a görögkatolikus lelkesek. – A szociális-gazdasági helyzet miatt jelentős emigrációs hullám indult meg, ami különösen érzékenyen érintette az egyházmegyét. Hívei iránti gondoskodása kiterjedt az Amerikába kivándorlókra is. – A Hegyvidéki (Ruszin) akció összefoglaló tanulmánya: GÖNCZI A., „Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megújítására – a hegyvidéki akció”, in *Acta Beregszásis*, IV évf., (4. szám), 76–85. – A hegyvidéki akció hatására létrejövő szövetkezeti élet bemutatása külön kötetben is megtalálható: BRAUN L., *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között*, Ungváry 2011.

származó kötelességként kell teljesíteni.⁴⁷ A társadalom szociális helyzetének a javítása érdekében össze tudta fogni Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselőit, s egy komplex felzárkóztató programot voltak képesek kidolgozni és végigvinni, melynek hamar érzékelhetőek voltak az eredményei.

A ruszin akciót szélesebb perspektívában is láthatnunk kell, amely alapján szembetűnő, hogy Firczák Gyula jogos félelmét az idő igazolta. A hegyvidéki akció elindulását ugyanis az amerikai kivándorlás előzte meg, amely elsősorban a munkácsi egyházmegyét sújtotta. Viszont az ebben lévő veszélyek komoly társadalmi és politikai problémákat generáltak. Az Észak-Amerikában akkor már elterjedt pánszláv nézetek és politikai mozgalmak a kivándoroltakon keresztül visszahatottak és terjedtek a Monarchia, illetve a Magyar Szent Korona északkeleti térségében. Ez a folyamat a máramarosi skizma-mozgalom⁴⁸ fogalommal került be a történelembe és sokkal inkább politikai kérdés volt, mint hitbeli. Az egyházmegye történetéhez és Firczák tevékenységéhez abban az értelemben kapcsolhatjuk, hogy püspöksége kezdetétől folyamatosan hangoztatta a szellemileg és gazdaságilag elmaradott ruszin nép befolyásolhatóságát, ami be is következett és maradandó károkat okozott.

Összegzés

Firczák Gyula, munkácsi püspök méltán tekinthető az egyházmegye egyik legjelentősebb püspökének. Szellemisége és munkássága egy olyan felkészült és elkötelezett főpapot tár elénk, aki az északkeleti Felvidéken és az Alföldön élő görögkatolikusok vezetésében képes volt megtalálni azokat a súlypontokat, amelyek az egyház szolgálatát a helyi társadalom keretei között tudták megvalósítani. Mindezt úgy, hogy az általa vezetett egyházmegye mind nyelvében, mind mentalitásában, mind pedig politikai és nemzeti identitásában tagolt volt.

Papként, szemináriumi tanárként és rektorként, politikusként és egyházi elöljáróként is maximális tiszteletet volt képes megteremteni önmaga számára, amely egyben előfeltétele is lett szavai súlyának és az általa képviselt ügyek megvalósíthatóságának.

47 1903/III./2636

48 Gösczi A., *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, Ungvár–Beregszász 2008.

Egyházi és társadalmi téren kifinomult álláspontokat képviselt, amelyben az egyház és a társadalom nem egymástól különálló, de egymással kölcsönhatásban lévő valóságként jelentek meg. A magyar nemzet iránt elkötelezett főpapra azonban a korára jellemző magyar nacionalizmus árnyéka sem vetődhet. A ruszinok kapcsolatát a magyar nemzettel, a nyelvtanulást és egyéb, a magyar nemzettesthez való kapcsolódást úgy igyekezett megvalósítani, hogy az ne legyen megalázó egy másik nemzet számára. A hosszú ideje tartó, nemzeti alapon zajló magyar liturgikus nyelv ügyében képviselt álláspontjában is megfelelő elkötelezettséget és prudenciát tanúsított.